

Pruiken en revoluties

LES 1 KENNIS IS MACHT

Economisch gaat het de Republiek na 1650 steeds slechter. De bloei was ontstaan door de gunstige ligging ten opzichte van de Oostzee, het Rijnland en Engeland, maar ook door de ontredde in Duitsland (Dertigjarige Oorlog) en opstanden en burgeroorlogen in Frankrijk en Engeland. Daar keert de rust weer. Men kijkt met afgunst naar de bloeiende Republiek. Engeland wil het stapelmarktmonopolie aanvechten en de grote rol van de Nederlandse koopvaardij overnemen. Dat de Republiek wordt ingehaald door Engeland en Frankrijk is onontkoombaar. Door hun omvang, inwonertal en politieke mogelijkheden nemen ze de positie van de Republiek met gemak over. Tot 1780 blijft de handel hier redelijk op peil, en de kapitaalmarkt bloeit zelfs als nooit tevoren, maar de concurrenten halen hun achterstand in. Het aandeel van de Republiek in de wereldhandel loopt terug, hoewel het volume bijna gelijk blijft aan dat van de eerste helft van de 17e eeuw. Eind 18e eeuw loopt ook het volume terug. De stapelmarkt van Holland is niet exclusief meer. Door de groei van de handel is er ruimte voor een tweede (Londen) en een derde (Hamburg) stapelmarkt. Als financieel centrum raakt Amsterdam zijn positie kwijt aan Londen. Zelfs de Oostzeehandel, ooit de 'moederhandel' genoemd (de basis van de enorme rijkdom in de Republiek) boet in aan belang, omdat veel landen zelf hun graan halen.

Frankrijk en Engeland worden de machtigste landen van Europa, niet alleen op het gebied van de handel. Ook het Europese denken wordt sterk beïnvloed door met name de Franse filosofen en schrijvers. Zij vertegenwoordigen de Verlichting, een stroming die nieuwe ideeën en kennis propageert, gebaseerd op verstand, onderzoek en observatie. De filosofen schrijven niet alleen, ze mengen zich ook persoonlijk in discussies, met het risico om gearresteerd en gevangengenomen te worden.

De Franse filosoof Denis Diderot wijdt een deel van zijn leven aan de publicatie van de *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Op de rede gebaseerde encyclopedie of woordenboek over wetenschap, kunsten en ambachten), een boekwerk van 17 delen met geschreven tekst en 11 delen met illustraties. Alle schrijvers en wetenschappers uit deze tijd werken mee aan de redactie van de *Encyclopédie*, die tussen 1751 en 1772 gepubliceerd wordt. Diderot wordt als hoofdauteur beschuldigd van het propageren van gevaarlijke ideeën en gedurende verscheidene maanden gevangengenomen.

Eén van de onderwerpen die aan bod komen in de *Encyclopédie* is de beweging van de planeten in het heelal, een onderwerp dat ook Eise Eisinga bezighoudt. Eisinga wordt in 1744 geboren in het dorpje Dronrijp, tussen Leeuwarden en Franeker. Zijn interesse voor sterren en planeten erft hij van zijn vader. Al op jonge leeftijd loopt hij naar Franeker, tien kilometer verderop, om de wiskundige werken van de Griekse geleerde Euclides (300 voor Chr.) te bestuderen. Op 24-jarige leeftijd vestigt hij zich als wolkammer in Franeker.

In 1774 breekt grote onrust uit wanneer de Friese predikant en amateur-weerkundige Eelco Alta een pamflet verspreidt waarin hij voorspelt dat op 8 mei van dat jaar verschillende planeten tegen elkaar zullen botsen. Om te bewijzen dat dit onzin is, bouwt Eise Eisinga in zijn woonkamer een model van het zonnestelsel. Dit planetarium wordt in 1826 door het rijk aangekocht en is nog altijd te bezoeken.

De ideeën van de Verlichting bereiken ook de koloniën aan de andere kant van de oceaan. Het belangrijkste uitgangspunt van de Verlichting is dat men gelooft dat de mens door het verwerven van kennis uiteindelijk vrijgemaakt kan worden van bijgeloof en vooroordeel. Het stelt het vrije, kritische denken centraal. Uiteraard spreekt dit de onvrije slaven in de overzeese koloniën uitermate aan. In 1777 schaft de Amerikaanse staat Vermont (die sinds 1776 deel uitmaakt van de Verenigde Staten van Amerika) de slavernij af. Het zal nog tot ver in de 19e eeuw duren voordat de Verenigde Staten als geheel de slavernij afschaffen (1863). In Nederland wordt de slavernij in 1857 afgeschaft, in Suriname in 1863.

LES 2 REVOLUTIE IN FRANKRIJK

In 1774 komt in Frankrijk koning Lodewijk XVI aan de macht. Hij is 20 jaar en moet niets hebben van hervormingen en Verlichting. Lodewijk XVI heerst als een absolute monarch, terwijl de Franse burgers juist steeds actiever willen worden in de politiek. Zij spelen inmiddels immers een grote rol in de economie en willen daarom directe invloed op het bestuur van het land.

Wanneer de landbouw en de handel vanaf 1780 in crisis raken en het land te maken krijgt met hongersnood en hoge werkloosheid, komt Lodewijk in een lastige situatie, hoewel hij daar zelf geen oog voor heeft. Hij kiest ministers die net als hij tegen hervormingen zijn en leeft ondertussen, samen met zijn vrouw Marie-Antoinette, alsof de bomen tot in de hemel reiken. Het land staat inmiddels aan de rand van een faillissement en grote delen van de boerenbevolking zijn straatarm.

Pas in 1789 roept Lodewijk de Staten-Generaal bijeen om de financiële problemen te bespreken. De Staten-Generaal worden gevormd door drie standen: de geestelijkheid, de adel en de burgers. De Fransen verwachten veel van dit evenement en hopen dat er vergaande veranderingen zullen komen. De teleurstelling is groot als blijkt dat er alleen maar over de geldproblemen gesproken wordt en niet over de verdeling van de macht.

Op 17 juni 1789 komt de derde stand bijeen in een *jeu de paume*-hal (een hal waar de kaatsport beoefend wordt, een moderne voorloper van tennis) in Parijs. Zij menen dat ze de meerderheid van de Franse bevolking vertegenwoordigen en spreken af dat ze de hal niet zullen verlaten voordat er een grondwet is. In de grondwet moet komen te staan hoe voortaan de verhoudingen zijn tussen degenen die regeren en degenen die geregeerd worden. Een paar weken later voegen representanten van de eerste en de tweede stand zich bij hen in de hal.

Lodewijk hoort wat er bekokstoofd wordt en stuurt er een paar troepen naartoe. In Parijs slaat de vlam in de pan. Op 14 juli wordt de middeleeuwse gevangenis, de Bastille, bestormd. De Bastille is eigenlijk in onbruik geraakt en er zijn op het moment van de bestorming slechts zeven gevangenen. Het gaat dan ook niet om het bevrijden van de gevangenen. Er liggen kruit en wapens en de Bastille vormt het symbool van de koninklijke macht en willekeur. Het belangrijkste credo van de bestormers is: vrijheid, gelijkheid en broederschap (*liberté, égalité et fraternité*). De volksvertegenwoordiging neemt op 26 augustus 1789 de 'Verklaring van de rechten van de mens en de burger' aan. Hiermee worden de privileges van de adel en de geestelijkheid – waaronder de vrijstelling van het afdragen van belasting – afgeschaft. Het land wordt verdeeld in

departementen en de rechtspraak en overheid worden volledig gereorganiseerd. De bezittingen van de kerk worden geconfisqueerd en tot staatsbezittingen bestempeld.

In oktober 1789 trekt het volk op naar Versailles en neemt Lodewijk Marie-Antoinette en hun kinderen mee naar Parijs. Lodewijk stemt onder druk in met de onontkoombare hervormingen en het lijkt alsof iedereen, de koning inclusief, het eens is met de nieuwe machtsorde. Maar in juni 1791 probeert de koninklijke familie uit Frankrijk te vluchten. Lodewijk wordt teruggehaald, maar heeft het vertrouwen van de revolutionairen voorgoed verloren. Hij mag nog regeren, maar wel met een gekozen volksvertegenwoordiging die de wetten voorstelt en daarover stemt. Het betekent het einde van de absolute monarchie.

De ideeën van de revolutie worden geëxporteerd naar andere landen in Europa en de machthebbers daar worden zenuwachtig. Ze vrezen dat ook bij hen de vlam in de pan zal slaan. Samen keren ze zich tegen Frankrijk. In 1792 komt Frankrijk in oorlog met Oostenrijk dat gesteund wordt door Pruisen. Het Franse volk is ervan overtuigd dat Lodewijk hen zal verraden. Om dat te voorkomen wordt de koninklijke familie gearresteerd en gevangengenomen. Lodewijk XVI en zijn gezin worden terechtgesteld en veroordeeld tot de guillotine, een uitvinding van de Franse arts Joseph Guillotin. De guillotine is bedoeld als snelle, humane vorm van executie. Tussen 1792 en 1799 maakt de guillotine zo'n 15.000 slachtoffers. Het zijn chaotische jaren voor de nieuwe republiek. Telkens nemen andere groeperingen het voortouw in deze opstand tegen het oude gezag.

In 1799 grijpt Napoleon Bonaparte zijn kans en pleegt een staatsgreep. Bonaparte ziet in 1769 het levenslicht op Corsica. Zijn ouders behoren daar tot de lage adel. Hij volgt een militaire loopbaan in het Franse leger. Zijn populariteit in Frankrijk neemt toe als hij grote delen van Italië, Oostenrijk en (tijdelijk) Egypte verovert. Die populariteit zorgt ervoor dat hij in 1799 een staatsgreep kan plegen. Napoleon wordt dan eerste consul.

Hij drukt enkele verworvenheden van de revolutie door in de door hem veroverde gebieden (waaronder de Nederlanden). Daarbij is *gelijkheid* het sleutelwoord in alle veranderingen. De belangrijkste zijn:

1. De gelijkstelling van adel en geestelijkheid aan de burgerij. Daardoor vervallen hun privileges, zoals vrijstelling van belasting. De wet geldt voor iedereen op een gelijke wijze.
2. De invoering van gestandaardiseerde maten als meter, liter en kilo. Voorheen had elke streek of stad zijn eigen maat.
3. De invoering van de burgerlijke stand. Daarin houdt men geboorte, huwelijk en overlijden van iedere burger bij. Om de burgerlijke stand goed te kunnen bijhouden, is iedereen verplicht een vaste achternaam aan te nemen en krijgen alle huizen een huisnummer. Meer hierover: http://www.naamkunde.net/index.php?option=com_content&task=view&id=119&Itemid=68

LES 3 REVOLUTIE IN DE REPUBLIEK

Economisch gaat het in de 18e eeuw bergafwaarts met de Republiek en ook in politiek opzicht is er weinig reden voor optimisme. Frankrijk en Engeland hebben de macht overgenomen en de Republiek raakt aan de lopende band in oorlog met hen. In 1740 wordt de Republiek bovendien betrokken bij een Europese oorlog om de erfopvolging in Oostenrijk, en vervolgens bij de Amerikaanse Vrijheidsoorlog, omdat Engeland vindt dat de Republiek materiële steun biedt aan de Amerikaanse opstandelingen (die sinds 1776 de Verenigde Staten vormen).

De daaropvolgende (vierde) oorlog met Engeland is een droevige vertoning van onmacht. De vloot durft nauwelijks de eigen haven (Texel) te verlaten. In 1784 wordt de vrede getekend, nadat de Engelsen in 1783 hun dertien koloniën in Noord-Amerika hebben moeten erkennen als onafhankelijke staat.

Ook in technologisch opzicht raakt de Republiek achterop bij Frankrijk en Engeland door het ontbreken van steenkool en ijzererts en een verouderde scheepsbouw. De havens blijken te ondiep voor de grote buitenlandse schepen. De nijverheid in de Republiek wordt het eerst getroffen door protectionistische maatregelen van Frankrijk en Pruisen. In minder dan anderhalve eeuw daalt de lakenproductie in Leiden met bijna 80 procent, met als gevolg grote armoede en ontvolking. De nijverheid verplaatst zich naar gebieden met lage lonen in het oosten (Twente) en zuiden (Tilburg, Eindhoven, Helmond).

Na de mislukte oorlog met Engeland (1780-1784) lijken de gewesten van de Republiek steeds meer zelfstandige staatjes. Intern zijn ze verdeeld. Ze worden bestuurd door stadhouders. Tegenover de stadhoudelijke partij, Oranje- of prinsgezinden genoemd, staan de patriotten (de vernieuwers).

Een Gelderse edelman, Joan Derk van de Capellen, geeft in een pamflet aan waar het allemaal aan schort. Ooit waren de Bataven vrij geweest en iedere vrije Bataaf had toegang tot de volksvergadering. Maar graven, hertogen, Spaanse koningen en de prinsen van Oranje hebben het volk geknecht. De burgers moeten net als de Bataven hun vrijheid weer met wapens gaan verdedigen.

De oproep leidt tot het oprichten van burgermilities. Regerend stadhouder Willem V en zijn vrouw Wilhelmina vluchten uit Den Haag. Wilhelmina zoekt steun bij de Pruisische koning, haar broer. De patriotten verwachten steun van Engeland en Frankrijk. Deze blijft uit wanneer de Pruisen komen. Het patriottisch verzet stelt weinig voor. In 1787 wordt de orde hersteld.

De prinsgezinden reageren hun frustraties op harde wijze af. De voornaamste politieke tegenstanders worden verbannen, hun goederen verbeurd verklaard en er worden doodvonnissen uitgesproken. De politieke en economische misstanden waar de patriotten tegen stredden worden niet aangepakt.

Het grootste deel van de gevluchte patriotten is naar Frankrijk gegaan, vooral naar Parijs. Na de Franse Revolutie van 1789 treden veel patriotten in Frankrijk toe tot het vreemdelingenlegioen. Zij strijden immers al lange tijd voor een democratische regeringsvorm en zien hun idealen terug in die van de Franse Revolutie. Het vreemdelingenlegioen en andere legers moeten de idealen van de Revolutie (vrijheid, gelijkheid en broederschap) exporteren. In 1795 trekt een Frans leger de Nederlanden binnen. De patriotten die hier gebleven zijn, steunen de Fransen en roepen dan ook meteen de Bataafse Republiek uit.

Geleidelijk kalft de vrij zelfstandige positie van Nederland steeds verder af. In 1806 stelt Napoleon Bonaparte, die sinds 1799 in Frankrijk aan de macht is, zijn broer Lodewijk Napoleon aan als koning van Holland. Ons land raakt steeds meer betrokken bij de internationale politiek van Napoleon. De handel was al verslechterd en door de voortdurende oorlogen van Napoleon verzwakt die nog verder. In 1810 lijft Napoleon Nederland in bij het Franse Keizerrijk. Vanaf dat moment is de toestand ronduit slecht. De handel ligt stil, de staat wordt bedreigd door een bankroet en de dienstplicht wordt ingevoerd. De Franse bezetting wordt steeds meer als een last gevoeld.